

TARİH

Sarık ve İstanbulin

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa:
XIV.-XX. yüzyıllarda çatışma ve
karşılıklı hayranlık

Jean-François Solnon

Sarık ve İstanbul

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa:
XIV.-XX. yüzyıllarda
çatışma ve karşılıklı hayranlık

SARIK VE İSTANBUL'IN

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. yüzyıllarda çatışma ve karşılıklı hayranlık

Orijinal adı: Le Turban et la Stambouline:

L'Empire ottoman et l'Europe, XIVe-XXe siècle, affrontement et fascination réciproques

© 2009 Perrin

Yazan: Jean-François Solnon

Fransızca aslından çeviren: Ali Berkay

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.

1. baskı / Nisan 2013 / ISBN 978-605-09-1400-9

Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer

Kapak görseli: Leemage / Universal Images Group / GETTY IMAGES TURKEY

Baskı: Ayhan Matbaa Basım Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.

Mahmutbey Mah. Deve Kaldırım Cad. Gelincik Sok.

No: 6 Kat: 3-4 / Bağcılar -İSTANBUL

Tel. (212) 445 32 38

Sertifika no: 22728

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Sarık ve İstanbulun

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa:
XIV.-XX. yüzyıllarda
çatışma ve karşılıklı hayranlık

Jean-François Solnon

Çeviren: Ali Berktay

Claude Bouheret'ye

Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaşması, savaş ve birbirini yiyip bitiren iki ayrı dünyanın sonunda farkına bile varılamadan nasıl iç içe geçip birbirlerini zenginleştirdiklerinin büyük örneğidir.

Claudio Magris

İçindekiler

Önsöz / İki dünya arasında bir köprü	13
1 / Osmanoğullarının önüne geçilmez yükselişi	19
2 / Padişah Ayasofya’da	38
3 / Köpekten beter mi, yoksa iyi insanlar mı?	57
4 / Önünde durulmaz bir sel mi?	74
5 / Zambaklar ve hilal	94
6 / Ortak meraklar	112
7 / İki dünya arasında	144
8 / Batı donanması örnek alınıyor	173
9 / İmkânsız bir düş: Kızıl Elma	195
10 / Şeytanın baştan çıkarıcılığı	222
11 / İstanbul’daki Avrupa: Sefirler ve tercümanlar	243
12 / Önyargısız keşifler	265
13 / Düşlemsel bir Türkiye	289
14 / Kınanan bir Türkiye	315
15 / Batı’ya utangaç bir açılım	334
16 / Batı ile silahlar eşit mi?	363
17 / Avrupa’da Türkler	383
18 / Türkiye’deki Avrupalılar	404
19 / “Batı taklitçiliği modası”	440
20 / Boğaziçi’nin sanat perileri	468
21 / Hasta Adam’ın başucunda	501
22 / “Elveda Şark”	524
Sonuç / Tarihsel bir “Avrupa arzusu”	537
Notlar	539
Ekler	561
Kaynaklar ve Seçilmiş Kaynakça	569
Dizin	585

Önsöz

İki dünya arasında bir köprü

Dünya tarihinde biteviye tekrarlanan savaşlarda durmadan birbiriyle kapışan, asla uzlaşamayacak, ezeli düşman diye nitelenen halklar vardır. Bir de fethe hiç doymayan imparatorluklar vardır; komşu devletlerle sürekli mücadele içinde, parçalanmanın sınırlarına kadar büyümeye çabalar ve genellikle bu sınırları aşarlar. Büyük İskender, Cengiz Han veya Napoléon'un inanılmaz destanları, yerleştikleri uzamı sonsuza dek genişletmek isteyen, mecburi komşularla barış içinde bir arada yaşama fikrine isyan eden –ister monarşi, ister imparatorluk, ister tiranlık olsunlar– bu tarz güçlere ilişkin imgeyi zihinlere kazımıştır.

Örneğin, dünün ve bugünün birçok Avrupalısının gözünde, Hristiyanlık yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun doymak bilmeyen ihtiraslarının acısını çekmiş, Osmanlılar doğaları gereği Hristiyanlığı yok etme umuduyla bir adım bile geri atmadan onunla savaşmışlardır. Bu iki gücün ortak tarihinin durmadan yinelenen askeri seferlerden, sayısız kara ve deniz savaşından, işgaller ve ilhaklardan oluştuğu düşünülür. Bu ölümüne düellonun başlangıcı olarak, Konstantinopolis'in 1453'te Türkler tarafından alınması –halbuki Osmanlılar bu olaydan yüzyıl önce Balkanlar'ı fethetmiştir– gösterilirken, İnebahtı Savaşı (1571) veya Viyana Kuşatması da (1683) İstanbul'un efendilerinin ölçsüzlüğüne karşı Hristiyan direnişinin en parlak sayfaları olarak kaydedilir.

Türlere karşı mücadele fikri uzun süre, Osmanlı dünyasıyla diğer her türlü ilişkiyi dışlayacak şekilde, Avrupalıların zihinlerine musallat olmuş gibi gözükmemektedir. Hristiyanların ve sultanın tebaasının değişmez bir çatışma mantığı içinde yaşadıkları düşünülmüştür. Gerçi olgular da bu görüşü doğrular niteliktedir. XIV. yüzyılda Anadolu'nun kuzeybatı hudutlarında doğan küçük Osmanlı devleti ile Kanuni Sultan Süleyman'ın (saltanat

1520-1566) üç kıtaya yayılan imparatorluğu arasında, Hristiyanlıktan koparılmış nice topraklar ve henüz fethedilmemiş olanlara yönelik nice tehditler sıralanmıştır! Böylesine büyük başarılar, olsa olsa –şeytanın da yardımıyla– Osmanlı devletinin olağanüstü askeri örgütlenmesinden kaynaklanmış olabilir.

Daha sonraları II. Friedrich’in Prusyası için de söyleneceği gibi, sultanların imparatorluğu Batılıların gözünde ordusu bulunan bir devlet değil, devleti ele geçirmiş olan bir orduydü. Sadece askeri yönünden ibaret olduğu sanılan ve hem çarpıcı idari örgütlenmesi hem de parlak uygarlığı görmezden gelinen bir imparatorluğu, padişahın askerlerinin –kendisi de gazilerin birincisi sayılıyordu– tek başlarına temsil ettikleri düşünülüyordu. Klasik çağda zaman zaman denizci İngilizler, tüccar Hollandahılar veya paralı asker İsviçreliler gibi nitelermeler kullanılırdı. Korku içindeki Hristiyanlığın gözünde Türkler, her şeyden önce çok iyi eğitilmiş ve disiplin altına alınmış ürkütücü savaşıçılar oldukları kadar, düşmanlarına en berbat vahşeti reva gören “kana susamış köpekler”di. Matbaaların onlara dair kötülük imgesini dilediklerince çoğalttığı bir dönemde, Roma’da veya Köln’de yaşayan Hristiyan, Türklerin iblisçe vahşiliğini nasıl görmezden gelebilirdi? Türk, olağan bir düşman değildi: Mutlak kötülüktü, barbardı, ortak insanlığın dışında kalan bir varlıktı.

Modern zamanlarda yaşayan Hristiyanlar tarafından da paylaşılan Türk korkusu ve nefreti, Osmanlı tehlikesi geçmeye yüz tuttuğu dönemlerde bile her an uyanmaya hazırdu. Özgürlük tutkusuna kapılan Yunanların uğradığı eziyetlerin haberi duyulduğunda, Avrupa coşkuyla ayağa kalktı; 1875’te Ortodoks Bulgarların maruz kaldığı vahşeti kınadı; resmen soykırım olarak tanınan 1915 Ermeni tehcirini ve katliamlarını mahkûm etti. V. Karl (Şarlken) devrinde yaşayanların veya *Orientales*’i yazan Victor Hugo’nun zaman zaman resmi propagandanın veya dezenformasyonun tuzağına düşmüş, Balkanlar’da ayaklanan Hristiyanlar tarafından katledilen Müslümanları bilerek görmezden gelmiş olmaları hiçbir şeyi değıştirmede: Türk yüzyıllar boyunca Hristiyanlığın ve uygar dünyanın amansız düşmanı olarak kaldı.

Geniş ölçüde düşlemsel bir nitelik taşıyan bu olumsuz görüş Avrupa’da zihinlere musallat olmaya, hakaretleri beslemeye –“bir Türk kadar (veya ondan daha da) kötü” olmak– devam ederken günlük dilde çok tatsız imgeleri körükledi: *Dialogue des carmélites*’teki karakterlerden biri, “Evime kapıyı çalmadan, bir Türk gibi giriyorsun” diye kınar karşısındakini. O sırada Batı’daki zihniyetleri Osmanlı dünyasından ayıran kozmik mesafe ke-

sinlikle dini nitelikteydi. Ayrıca Hristiyan Avrupa'nın değerlerinin zıddıymış gibi görünen toplumsal örgütlenme, kültür ve töreler de bu mesafenin parçasıydı.

Bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun mezarını kazmış olanlar kadar barbar, "dünyanın başındaki dehşet" diye nitelenen, böylesine yok edilemez bir düşmanla uzlaşmak söz konusu olamazdı. Böylesine bir günah keçisi figürüyle kimse el sıkışamazdı. Kesin bir saptama söz konusuydu: Türk sadece Hristiyan dininin değil, insan soyunun da "ezeli ve ebedi düşmanı"ydı.

1961'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan İvo Andrić, Balkanlar'daki Hristiyan ahalinin Müslüman fatihlerine karşı alttan alta beslediği düşmanlığın kroniğini, romanın başkarakteri olan bir köprü etrafında kurgulamıştı.¹ İki dünya arasında bir köprü. İnebah-tı Savaşı'nın yaşandığı 1571 yılında Bosna'da Osmanlı İslamı ile Hristiyanlığı birbirinden ayıran Drina nehri üzerinde inşa edilen bir köprü. Gerçi nehrin her iki yakasına da aynı sultan egemendi, ama sol yakadaki Müslümanlığı henüz yeni sayılabilecek Bosna'daki caminin karşısında, sağ yakada, Osmanlıların egemenliğinde olan Ortodoks Sırbistan'ın kilisesi duruyordu. Coğrafyanın bir cilvesi sonucunda Garp (Sırbistan) doğuda, Şark (Bosna) ise batıda kalmıştı. Bu köprü'nün iki yakayı birleştirdiği kadar ayırdığı da söylenecekti. Ama bu durum komşu kasabalarda yaşayan ahalinin umurunda bile değildi: Her türlü yenilikten kuşku duyan Müslümanlar ve Hristiyanlar bu inşaatı lanetliyor ve bitirilememesini diliyorlardı. Köprüye karşı herkes birleşmişti.

Hristiyanlar bu köprü'nün bedelini ödemek istemiyorlardı. Halbuki inşaat için ağır angaryalara katlanmaları, ya bizzat çalışmaları veya atlarını ve öküzlerini vermeleri gerekiyordu. Osmanlı makamları gerekli Hristiyan işgücünü toplamak için çevreye de el atmıştı. Bu nedenle tüm bölgede Drina'ya fazla yaklaşmanın pek iyi olmadığı kanısı yayılmıştı. Birçokları sadece fatihlere yarayacakmış gibi duran bu esere karşı söyleniyorlardı: Bir Sırp, "Bu köprüye Hristiyanların değil, Türklerin ihtiyacı var" diyordu.

Köprü'nün banisi, on yaşına doğru yeniçeriler tarafından ailesinden alınıp İstanbul'a gönderilen, zorla Müslüman yapıp sünnet edilen ve Türkleştirilen devşirme Hristiyanlardan biri olduğu için, yapının Türklerin gaddarlığını yansıttığı düşünülüyordu. Balkanlar'daki Hristiyan gençlerin bu şekilde zorla toplanıp sultanın hizmetine sokulması, ailelere dehşet saçarken tüm Avrupa'yı da öfkeliendiriyordu.

Hristiyanların inşaatı yavaşlatmak için giriştikleri sabotaj ey-

lemlerinin faillerinin ise dünyada sadece Türklerin yaygın bir biçimde kullandığı söylenen bir cezaya çarptırılarak kazığa oturtulması da Türk barbarlığını yansıtıyordu.

Hristiyanlık şu konuda her gün yeniden ikna oluyordu: Türkler, “Hristiyan kanına susamış, kuduz köpekler”di.

Oysa, Drina’dan uzaklarda, Türk’e duyulan nefret bazen yeri ni başka şeylere bırakıyordu. Bazı Avrupa devletleri şeytanla ticaret yapmayı kabul etmişlerdi. Bazıları da onunla ittifak kurmaya, hatta dostluğunu kazanmaya bakıyor, üstelik onun yanın da diğer Hristiyanlara karşı savaşıyorlardı. Venedik Cumhuriyeti İstanbul’un fethinin üzerinden daha bir yıl geçmeden muzaffer sultanla bir ticaret antlaşması imzalamıştı. Çok Hristiyan Fransa Kralı, Şarlken’e karşı koyabilmek için padişahla ittifak yapıp, kuvvetlerini Habsburg imparatoruna karşı Osmanlı kuvvetleriyle birleştirmekte bir sakınca görmemişti. Padişahla iş görmek, ticaret ruhu ve reelpolitikle gerekçelendiriliyordu.

Ama istendiği kadar görmezden gelinsin, Hristiyanlık bundan fazlasını da yapmıştı: Türkiye’nin sanatsal üretiminin en iyi parçalarına aşırı bir düşkünlük göstermiş, buna karşılık Türkler de hünerli Batılıların geliştirdikleri bazı ürünlere tutkuyla bağlanmışlardı. *Levant*’ın [Doğu Akdeniz] bazı âdetleri Avrupa’ya ithal edildi ve Türkiye’den gelen nesnelerin koleksiyonu yapıldı. Hükümdarlar için *alla turca* eğlenceler düzenlendi, büyük senyörler Osmanlı usulü giyinmekten hoşlanırlı oldular ve bu kıyafet değişikliklerinin anılarını tuvale geçirme işini ressamalara emanet ettiler. Türkler bir merak nesnesi haline geldiler. Hristiyanlık, –bazen Türk usulleriyle alay edilmesiyle kendisini gösteren– her zaman hazır ve nazır olan korkusuna çok geçmeden düşmanına yönelik güçlü bir ilgiyi ekledi. Ötekinin süregiden yadsınmasının içine hayranlık da karıştı. Bu hayranlık karşılıklıydı da. Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa hâlâ amansız hasımlardı, ama silahların diline ticari alışverişleri, diplomatik ilişkileri, karşılıklı kültürel etkilenişleri katmayı bilmişlerdi. Rakip olmaya devam eden iki dünya artık birbirlerini görmezden gelmiyordu.

Bosna’nın uçra bir köşesindeki Drina köprüsü de birbirlerinden kuşku duyan komşuların bir arada yaşamasına kendi ölçeğinde yardım etti. Önceleri lanetlenen eser, kısa bir süre sonra ortak kullanılan, Hristiyan, Yahudi veya Müslüman sakinlerin yaşamının merkezi, *kapia* üzerinde bir toplanma yeri haline geldi. Ortadan geçen yolun iki yanındaki çıkma taraçalarla köprü nün genişlediği yer, ellerde kahve fincanlarıyla sonu gelmez soh-

betlerin yapıldığı bir mekâna dönüştü. Bölge sakinleri, hangi din-den olurlarsa olsunlar, barış içinde, yan yana ama birbirleriyle karışmadan yaşamayı öğrenmişlerdi. Nehir taşıdığına, cemaatler kurtuluşu, geçici de olsa sağlam bir dayanışmada buluyorlardı. Selden kurtulan evler kapılarını felaketzedelere açıyor, ama di-ni aidiyete de dikkat ediyorlardı: Müslümanlar Müslüman evle-rine, Hristiyanlar ve Yahudiler Hristiyan evlerine konuk oluyor-du. Buna karşılık, tüm mahallelerin ileri gelenleri yardım faaliye-tini örgütlemek ve en zor durumdakilere yardım etmek konusun-da birlikte çalışıyorlardı. Felaketin paylaşılması bu insanları bir-birine yaklaştırıyor ve “cemaatleri birbirinden ayıran uçurumun üstünde, en azından bir akşamlığına, bir köprü” kuruluyordu.

XVIII. yüzyılda Türk fetihleri azalır, sultanın “yenilmez orduları” bozgunlara uğrar, barış antlaşmaları padişahın topraklarını –kü-çültür veya– dondururken, o zamana dek konuyu pek umursa-mayan Osmanlı İmparatorluğu Batı dünyasına açılmaya razı ol-du. Önce askeri reçeteleri, sonra birkaç hükümet ve idare yön-temini ürkekçe adım adım uyguladı ve eğitimde başarı elde et-ti; Batı yasalarının bir bölümünü benimsedi, hatta kıyafetleri-ni, mimari tarzını, konutlarının rahatlığını taklit etmeye başladı. İstanbul’da 1839’da ilan edilen Tanzimat fermanıyla, reform, ye-niden yapılanma ve Batılılaşma çağı açılmıştı. İmparatorluk, Av-rupa’daki topraklarının birçoğunu kaybederken Avrupalılaşıyor, bu kayıplar onu büyük devletler karşısında “hasta adam” konu-muna sokuyor ve Doğu sorununun yinelenip duran krizleriyle birlikte gücü sürekli azalıyordu.

1878’de Türkler Bosna’yı terk etmek zorunda kaldıklarında ve Berlin Kongresi’nde bir araya gelen büyük devletlerin kararıyla Bosna, Avusturya birlikleri tarafından işgal edildiğinde, Drina Köprüsü’nün birleştirdiği iki yakada yaşayanlar, Viyana’dan gelen yeni efendinin getirdiği yenilikleri önce dehşetle karşıladılar. Yaşı-nı almış Müslümanlar, tıpkı torunlarını okula göndermeyi reddeden zengin toprak sahibi gibi, bu yenilikleri ellerinin tersiyle ittiler. Bos-nalılar ile Avusturyalı memurların hayat tarzları kadar farklı iki dün-ya çok az bulunabilirdi, bu da Bosnalıların sessiz ayıplamalarına, ba-zen pasif direnişlerine yol açıyordu. Ama kasaba sonunda yenilik-lere teslim oldu: İşgalciler kamu binaları inşa ettiler; harabeye dön-müş kervansarayın yerini bir kışla aldı, bir idare binası yapıldı; yolla-rı onardılar ve yeni yollar açtılar. Çarşının bir hizaya girmeye zorla-nan dükkânları yeniden ve taştan inşa edildi. Şehir sürekli bir aydın-latmayla donatıldı ve su kanalları sistemi kuruldu. Sokaklar daha te-

miz bir hale geldi. Giyim kuşam ve âdetler de değişikliklerden nasip-lerini aldılar: Kadınlar ilk kez *kapia*'ya çıkmaya başladı. Yabancı memurların eşlerini ve kızlarını Müslüman kadınlar ve kızlar izledi.

Avusturyalı aileler de yerel âdetleri benimsediler. Çünkü Batı modernitesinin mimarları üzerinde, Doğu'nun büyüleyici etkisi sürüyordu. Bundan ilk etkilenenler çocuklar oldu. Küçük Avusturyalılar, Müslüman arkadaşlarının şarkılarını, deyimlerini, oyunlarını benimsediler. Ötekine açılmak asla tek taraflı bir durum değildi: İki dünya arasında karşılıklık ilkesi ağır bastı.

Osmanlı devleti ile Batı arasındaki, imparatorluğun Müslüman Türk ve gayrimüslim nüfusu arasındaki ilişkilerin çalkantılı veya dingin dönemleri Bosna'nın küçük bir şehrinin sakinlerinin "sıkıcı ve kolay işler"le geçen günlük yaşamlarına bir şekilde nüfuz etti. Bu kitap imparatorluğun gayrimüslimlerinin uzun bir tarihini anlatmayı hedefliyor.

Ölümüne mücadelenin yerini çoğunlukla geçici, muğlak, bazen ancak gönülsüzce desteklenen bir birlikte yaşama aldı. Yi-ne de, Osmanlı seçkinleri XIX. yüzyılda Avrupa'nın reçetelerini benimseseler bile, ne sömürgeleştirilmeye maruz kaldılar, ne de sömürgeci oldular. Edilgen bir Batıcılık içine düşmekten de sakındılar. Oryantalizm tutkunu olan ve sözde "otantik" bir Türkiye'nin yok olmasına hayıflanıp Avrupalı seyyahlar kusura bakmasınlar ama, başlatılan reformlarda kör bir taklitçilikten eser bile yoktu, tam tersine önemli bir iddia söz konusuydu: Batılılığa bir Türk stili kazandırmak ve Türk damgası vurmak. Reddingot ve cilalı kunduradan oluşan "reform kıyafeti"ni benimseyen Osmanlı memuru, Batı'nın tüm değerlerine intisap etmemişti. Buharlı gemi ve tramvayı kullanırken, geçmişini inkâr etmemişti. Claudio Magris'in yazdığı gibi, iki dünya "sonunda farkına bile varılmadan iç içe geçip birbirlerini zenginleştirmiş"ti.

Drina Köprüsü'nde yaşlı Müslümanların sarığıyla genç kuşakların istanbulini birbirine karıştırıyor, gelenekler ve yenilikler inceden iç içe geçerek bir arada yaşıyordu. Büyük tarih, Topkapı Sarayı'ndaki sultanların, belirleyici savaşların, ıslahatçı vezirlerin tarihi orada geçerli değildi. Bu tarihin daha meşhur yerleri dolduran gürültü patırtısı ancak boğuklaşmış yankılar halinde duyuluyordu *kapia*'da. Ama başka yerlerde olduğu gibi orada da, köprünün müdavimleri ötekinden duyulan korku ile ötekine duyulan merakı, iki dünyanın karşılaşmasından doğan nefret ve hayranlığı paylaşmışlardı.

Bu önsözü bize değerli yardımlarda bulunan kişiye teşekkür etmekten bitirmek olmazdı: Bu kitap, Türkiye hakkındaengin bilgisi olan Claude Bouheret'ye çok şey borçludur.

Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan Avrupa'nın arasındaki büyük savaşlar iki tarafta da iyi bilinir: Konstantinopolis'in fethi, Viyana Kuşatması, İnebahtı Savaşı... Ancak sultanın tebaası ile Hristiyanlar arasında yalnızca çatışma ve silahlardan ibaret bir ilişki yoktu.

Tarihçi Jean-François Solnon, XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla dek, Osmanlılarla Hristiyan Avrupa'nın ortak tarihini, kültürel alışverişini ve zaman içinde birbirleri hakkında değişen algılarını inceliyor. Bu ilişkinin siyasi ve askeri kaygıların yanı sıra elçilik heyetleri, sanatçılar ve seyyahlarla belirlendiğini ortaya koyup aradaki çatışmanın ve karşılıklı hayranlığın zengin tarihini anlatıyor.

Fransız tarihçi Jean-François Solnon, Université de Besançon'da profesördür. Fransa tarihi hakkında çok sayıda kitap ve biyografi yazmıştır. *La Cour de France* adlı kitabı Fransız Akademisi Ödülü'nü kazanmıştır.

Çeviren: Ali Berkay

